

МИХАИЛО ЛАЛИБ

ПРЕГАЊАЊЕ*

28. X 1943. Покрет! . . . Правац Доња Ржаница, десном страном ријеке Лима.

Претрчали смо преко моста код Јастаћа, иако баш није било нужде да се трчи — потјера нас није гонила ни засједа дочекала. Прешли Ријеку, Навотину и Побљеник; не заустави нас ни Ржаница, но стигосмо да с пута, из луга, посматрамо како Њемци пале баракe и брвнаре кроз Беране, купе прње, товари их на теретњаке, напуштају беранске касарне и одлазе пјевајући. Свака сила за времена, а невоља редом иде. Сат послије њемачког одласка, у варош уђе сила партизанска с барјацима. Више није имало шта да се чека ни да се гледа, но рекосмо сами себи: „Бјежите ноге, гони вас гузица!“ И заиста — гони она, не само нас но и јаке и богате, па и читаво човјечанство бјежи пред њом вјековима и још није нашло мјеста ће би се склонило да почине.

29. X 1943. Стигли смо у шуме изнад Полице, на зараван звану Бреза. Мајор Перхенек са златним зубима, унапријеђен за команданта Старог Раса, одржа нам кратак говор: тјеши, храбри, обећава, али не успје да нас окуражи. Чекамо турске „парламентарце“ ради договора. Не дођоше, не свиђамо им се — памте како смо им почетком године палили куће и пјевали. Ноћимо у шуми крај Турјака. Топло није, али ватре не ложимо. Комунисти за нама не журе, праве се да не примјећују наше постојање.

30. X Зором се враћамо на Брезу сунцем обасјану, хладним вјетрићем миловану. Дођоше два преговарача с чалмама, поздравише се са старешинама. Затежу и привикују, набраја се шта је ко коме учинио. Загаламише, устадоше да прекину, попустише, дође до погодбе: водиће нас Ђуле Аговић из Горње Врбице: између селâ, далеко од кућа — да се избјегну крађе, пљачке и увреде. . .

* Необјављена Лалићева приповетка.

1. XI Осванули у Мусиној Јами, одмарамо. Правац пута нам је Влахови—Зеленков Камен—Муратов Бор. Наоколо се оглашавају турски чобани с козама и свиралама. Искраде се Којо у крађу, опазише га, наста граја, врати се без меса, а то му се ријетко дешава. Ту му Залић запријети.

2. XI У шест стигли у Чампаре. Ложимо ватре, кувамо скробове. Вода лоша, на воду личи само по мокрини. Посвађах се с Ваком, Јованом и Лајом: траже соли! . . . Навадили се да ја набављам, носим, дијелим. Понекад, ето, и мени прекипи. Покајах се што им не дадох, јер кад је каша сасвим неслана — одвратнија је но крадена.

3. XI Полазак за Црвско, село које су Турци запалили кад су мислили да се, с Њемцима, повратило и њихово царство. . . Ноћимо у слами, цвокоћемо. Ложимо ватре, чекамо покрет или напад. Тумара се наоколо. Има коња по ливадама, има пјетлова и лавежа с обје стране.

Преданили у Црвскоме: формирање јединица, поправљање ситних грешчица. Па ни то не прође без свађе: покошкају се, па се подијеле и стану се заклињати да више не кроче једни с другима. У пет увече — Покрет! . . . Правац: Никића Поток. Правац — Штавањ. Долазимо у Брњицу.

6. XI Не знам гдје смо. Не знају ни други. У глави су се помијешала сва та мјеста и имена изједначена истом пјесмом у цријевима. Има нервозе, свађа, свачег, само се хљеба не налази; али и кад се, чудом, нађе — килограм кошта стотину лира, цијена га још загорча.

У подне поче први снијег. Знаш ли, Боже, ће ће нас и какве посљедњи наћи? Увече нас обавијестише да су Њемци, под шаторима, у близини. Преко ноћи се чује пуцњава — ће су они, ту и борба; вазда натрнтају на непријатеља; ако га нема — измисле га.

8. XI Професор Јојић саопштава да то Њемци иду уз Лим, а не као ми низ Лим. Наступају к Бијелом Пољу и Беранама, а то значи да и за нас има наде.

9. XI Конференција код команданта Зелића. Одлучили да нас најзад подијеле, да борци иду под команду Рогљановића, а неборци да се вуку к Ивањици и Србији. У десет полазак, правац Ступска Чесма—Расињићи. Полимљани остају да прикупе реквизицију. Скупоћа: литар млијека двјеста динара, јагње четири хиљаде, литар ракије двјеста и педесет. Ками земљи којом војска прође и ђевојци која сама дође. . .

11. XI Преноћили у Цвиљевцу, па узели да цвилимо. По трећи пут праве спискове небораца и бораца — што је дужа прва листа, то у другој мање имена. Једемо овсени хљеб — бодје прије но га принесеш уснама. Ипак нам је боље овдје, но иза брда ће се чује бомбардовање. Тутњи у правцу Пријепоља. Послали су за новине *Ново време* у Сјеницу. Дако нас утјеше ла-

жовчине из новина. Чује се штөктање митраљеза, нагађа се да је из Горњих Лопижа, код Сјенице.

13. XI Идемо кроз село Порезани (ђаво би знао шта им то значи). Друго почивање на Јавору — код чесме, код неких рушевина. Спуштамо се у Лепојевиће — име лијепо, село ништа нарочито. У четири послије подне долазимо у Буковик.

14. XI Буковик је лијепо село: црква, школа, гробље равно и пространо. Црква је посвећена слави Немањића и Васојевића: Архангелу Михаилу с пламеним мачем. На гробље стављају пешкире: да их оките. Мртвима доносе љешнике, јабуке, цигарете; младој жени огледало. Узглавнице су често ишаране. Не потраја дуго, па се око мене појавише пешкири и огледала, у исто вријеме поче мљацкање јабука, корубање ораха и љешника.

У десет сати стиже извјештај да партизани крећу на нас. Шаљу се патроле: Залић под Јавор, Калант у Дежеву. Чују се митраљези, идемо на Градину. Цијело поподне траје борба: партизани нападају центар попа Симића, ми њих бијемо с бока. Беранци лабаво држе Градину, не знам шта им је. Партизани се изненада повукоше преко Увца. Неко вријеме само смо ми на положајима. Очекује се јачи напад и, заиста — нападоше Калаита и Милешевску бригаду. Одавно су се ту одигравала прегањања и пјевања:

Бог живио Калаита Вука
што проћера ћопавога Ђука...

па одмах затим друга пјесма:

Бог живио Ђопавога Ђука
што изагна Калаита Вука...

Наређено повлачење на старо преноћиште. Строга приправност!

У десет и по ноћу напад на штаб. Одступамо пут Јавора. Идемо сами — команданти су нам негдје напријед. Путовође нема. Долазимо у Лепојевиће, официра нема. Продужавамо за Јавор, стижемо команданте. Почивамо на Јавору, ложимо ватру. Снијег пада. Од прије поноћи жандармеријски наредник Радоња Лабан води борбу — убио је партизанку, заробљава партизана кад је покушао да је извуче. Одведоше да га саслушају и убију.

15. XI До десет сати остајемо на Јавору. Покрет за Буковик. Долазимо у Лепојевиће. Распоред по кућама. Прича се о борби партизана и Турака у Кладинцу.

16. XI Долази Турчин из Кладинца, прича о погибијама. Погинуло им је девет Турака, имају девет рањеника. Док ја мислим да би добро било да наставе тако, он сматра да би боље било да их ми узмемо у заштиту... Каже да су Њемци на Ур-

сули. Шта траже тамо? . . . Ђаво би знао шта су наумили. Крећемо даље, гледамо млин на Поморинци. Постајемо благи, гледамо га заљубљено јер млин буди успомене на далеке вруће качамаке који су нестали са свијета. Стиже курир, враћају нас у Лепојевиће. Нема буниш, све се убраја у рок службе.

17. XI Освићемо на периферији села Буковик, чује се борба кроз Златар. Очекује се повратак патроле; извјештава да су партизани на Градини. Залић, озлојађен, полази сам у извиђање. Ријетки пуцњи. Добијамо по двадесет метака као допуну муниције. Нема оног као некад, кад су нам стизали пуни сандуци, и на њима крупним словима: „Не штеди муницију!“ Довукоше Залића с Градине — фиштило га неко зрнце, покварило му панталоне. . .

18. XI У селу Рацнићи нестала кошница пчела. Пала сумња на Беранце, они би да то привале нама. Борбе нема, Врше претрес, траже трагове, не налазе ништа код нас ни код Беранаца. Говори се да су Њемци заузели Јадовник, брдо на Златару — понадали се да ће тамо наћи злато. Два официра из одреда Калантова дошли код рањеног Залића. Појави се њемачки бомбардер. Дувана нема и не може се нигдје наћи. Проносе се вијести да су Беране и Андријевица ослобођени. То је ипак невјероватно, јер — ко да их ослободи?

Одређен на стражу, професор Васовић препао се, пуцао на залуталог коња.

19. XI Новости нема. У осам сати покрет према селу Мићићи. Одмах се враћамо, јер су га Беранци без борбе заузели. У десет сати стигли у Буковик. Увече смо задржани да дајемо стражу за штаб. Коњи буковички нека припазе куд залазе, јер и код нас има кратковидих професора и ћоравих филозофа с дипломама.

20. XI Јутро је мирно. Патрола иде у село Ловче. Моравичка бригада иде на Брод Павловића. Spreма се покрет у осам увече. У близини је газ Растоке — дајемо дупле страже за његово осигурање.

21. XI Јутро хладно. Партизани се не примјећују. Кад би бог дао да их више нема, то би најбоље било. Полазимо на брод Павловића. Чекамо официре. Нешто су се предомислили, враћамо се у заселак Кокошићи. Мило, Бошко и Јован послани да хватају везу с Њемцима. Нас враћају у село Оничиче.

22. XI Долази Залић с осталима, полазимо за Увац. Ујутру на мосту Павловића Брод одмах ступамо у борбу. Партизани, изненађени, одступају. Отпора нема. Идемо преко Златара, развијамо се у стрелце да нас не изненаде. Из Радојевића идемо преко Коморана. Осјећају нас, бију митраљезом. Лијево од нас је бригада Беранска, десно Моравичка. Митраљеска ватра врло јака. Појачања пристижу десно и лијево. Нарочито на десном крилу је јака борба. Згуснула се, бију се бомбама. Изгледа и прса у прса. Ми појачавамо десно крило Беранске бригаде. У

два и двадесет заузесмо село Дермановиће. Због слабог успјеха Калантовог, присиљени смо да се повлачимо. Повлачење ноћу до Окмачића.

23. XI Рано покрет за Нову Варош, преко Венчића. У четири прије зоре прошли кроз варош. Вршимо поздрав капетану Рогљановићу. Ново нема ништа. Одмор, потуцање и разгледање. Увече, са закашњењем од два дана, слаavimo своју крсну славу, светог Архангела Михаила — пошто смо били на положају нисмо га могли прославити на његов дан, опростиће. Ракије доста, нашло се сира и приганица, па се пјева као да нам је равно све до мора. Ређају се говорници: домаћин славе адвокат Ђулафић, над-домаћин посланик Јојић и њихови гости Лукачевић и Добрашновић.

25. XI Дотјераше седам заробљених и промрзлих Талијана. Гледају нас молећиво и пријекорно: нијесу знали како смо лукави и погани. То су били прави савезници, а не као ови данашњи: с њима никад не бјесмо баш гладни, а с овима никад сити. Испред подне поче борба на Бистрици, заврши се прије но смо стигли. Увече приредба — забава варошке омладине, главно им је да се гледају и ђипарају. Испред поноћи стиже наређење: спрема се покрет. Сат касније стигли смо до села Тикве да спријечимо напад партизана на Нову Варош. Ноћ страшна: снијег и мећава. Држимо засједе и трошимо муницију до свитања.

26. XI Осванули код Нове Вароши, бранећи Србију, у снијегу и мећави. Партизани држе ровове. Истјерасмо их, узесмо ровове. Подилазимо, идемо уз косу. Милорад Ђулафић, огорчен због брата, и Милош Нововић, зато што се зарекао да га нико не претече — иду први, али ни нама није лако. Туку нас два бацача и два пушкомитраљеза. Срећом, стријелцима руке отепале — нема жртава. Наврх косе наишли на ров и чучнули да се одморимо. Партизани обилазе с десног крила, опкољавају нас са три стране стигли су већ до испред ровова. Повлачимо се у три поподне, газимо Увац на брду код села Пуљци. Сами смо ми водили борбу — Драгачевци одступили, вазда су од нас паметнији били.

27. XI Рано стигло наређење — спрема за покрет. Полазимо за Трудово. Послије ручка збор бригаде: долази Павле. Пуцају митраљези, бацају се бомбе у знак веселја и пробуђене наде.

28. XI Хладно и облачно. Одмарамо се. Наређен покрет за село Јелиће. Због промјене ситуације враћамо се у село Божетиће. Стање све горе. Партизани прелазе Увац. Говори се да су и артиљерију пребацили. Драгачевска бригада иде да се реорганизује Беранска и Андријевичка повлаче се због борбе на Тикву.

29. XI Повратак за село Дебељу. Идемо у реквизицију у Дебељу, с Тмушићем. Испалисмо три рафала изнад Увца — нек помисле да смо кренули у офанзиву. Не може се ратовати а не лагати. Напротив, нема побједе без лажи, а зато су и побједе

вазда лажне. Кажу да су се партизани повукли у Нову Варош. Једемо кукурузни каачмак. Калант пред мрак туче партизанску караулу — истјера их на чистину.

30. XI Ноћ смо провели мирно. Надамо се брзом покрету. У десет сати наилазе авиони и буде страх. Најстраше те од онога чему не можеш наудити, па још кад то зло зна како су ти кратке руке. Бију Штитково. У Штиткову су петнаест Њемаца — ђаво би их знао шта чувају тамо. Килограм јабука — сто динара! Је ли икад било тога? . . . Ноћу смо опрезни, а и онако се не може заспати — укрстили се вјетар и снијег.

1. XII Одвајају се Ријечани од Трепчана, прикључују се Полимском батаљону. Потребно је да буде промјена, па и кад се њима ништа не поправља. Јутро хладно, снијег пада. А Залић иде на прославу у Штитково: село је ослобођено, Њемци пренијели радио-станице у Богетић. У пет поподне стигло наређење: спрема се покрет! . . .

2. XII Наредба команданта Старог Раса: унапређује поднареднике у нареднике, стиче обожаваоце. Могло се то и раније — заслужили су. Чудим се што то не чине чешће, кад их ништа не кошта.

У осам крећемо, правац не знамо. Испред подне стигли у Трудово кроз високе сњијезне намете. Покрет је у правцу Кокина Брода. Послије одмора полазимо за Топаловиће, ту нам је и преноћиште.

3. XII Јутро мразно. По Златару опет борба. Рано крећемо пут ријеке Увца. Примичемо се газу код села Пуљци. Нико ништа не говори, толико смо се устрашили хладне воде ка којој смо се упутили. Први батаљон Калантове бригаде одступа са Златара, баш их брига. Хватамо везу, остајемо у Дебељу да очекујемо напад. Андријевичка бригада чува прелаз преко Увца на мјесту Пуљци.

4. XII Дува јак сјеверни вјетар, не би помогле ни три поњаве. Њемачка артиљерија туче од свитања. Добили смо наређење за покрет према Броду Дуловића. С нама иде ъемачка радио-станција из Богетића. Починак у селу Василиће. Пролазимо кроз Кокин Брод лијево од Увца. Изашли на Тикву, ступамо у борбу против партизана.

5. XII Данас су Њемци заробили седам стотина Италијана. Вазда се растужим и згрозим се кад их видим зачуђене и несрећне. Жале их и други — само Њемац за њих нема милости, кажњава их што су га издали и мрзнији су му него партизани.

6. XII Дан лијеп, одмарамо се.

7. XII Јутро лијепо. Ново нема ништа. Очекујемо покрет и преокрет.

8. XII У три сата послије поноћи спрема за покрет у правцу Пријепоља. У девет и по одмарамо се у Бистрици. Поред нас пролазе ъемачки камиони — не знам ни куда ни како то да

разумијем. Порушен је мост за Прибој. У Пријеполу нам је одређено преноћиште.

12. XII Јутро мирно. Њемачки камиони јуре за Прибој. Врши се претрес по кућама — траже неког или нешто. Пред вече покрет за Бродарево. Послије поноћи стигли у Бродарево, и одмах крећемо на положај. Борба се води између партизана и Турака.

13. XII Стигла су њемачка појачања: стало им је до Турака, немају других савезника откад су и у нас посумњали. У три сата послије подне крећемо у правцу Коморана. Увече стигли у Томашевиће.

14. XII Јутро лијепо. Сунце и небо наводе на наду. Надамо се покрету напријед, али нико на свијету не зна гдје је то напријед, и нико ти не би казао и кад би знао, нити би се иком могло повјеровати у оно што каже. Кажу да смо код Бродарева, али ни то им не вјерујем: шта чекамо, шта тражимо, због чега смо изабрали да ту зебемо.

17. XII Дан хладан, магла, не види се ништа. Силна њемачка артиљерија риче некуд пут Јабукe или неког другог брда — то је једино што изгледа да постоји да нешто ради и још се прави да зна шта ради.

18. XII Дан хладан. Осванули у селу Стокуће, размјештени по кућама, приносимо табане крај ватре.

19. XII Ситуација стално све гаднија: Рајић разбијен на Каменој Гори. Држимо положај на Стокућама.

23. XII Прије сванућа, у шест сати напуштамо и тај положај. Партизани су се забавили нападом на турску милицију — то нас је спасило, а не наше чувено јунаштво.

24. XII Дан влажан и хладан. До подне се водила борба на Каменој Гори. Њемачки топови грмјели, бљували, па умукли. Одједном се досадило и нама и нашим противницима — одавно нас не дозивају и не питају „Ђе сте, издајници, плаћеници, домаћи Швабе?“

26. XII Дан хладан, очекујемо покрет уз Лим, примицање у жељеном завичају. Надамо се качамаку, а можда га ни тамо нема — појела маца. . .

27. XII Дан хладан, с маглом, пун њемачких камиона. Залић купио десет опанака за најбосије, платио их по пет стотина лира. Дако нам се с новом обућом промијени срећа.

29. XII Примакао се крај године, ако слједећа не буде боља — онда боље да не долази. Пада снијег. Прича се да је, као с неба па у ребра — упала група партизана у Кокин Брод. Док су их тамо опкољавали — они ускочили у Нову Варош, поталамали шта су нашли, па изашли. У Златару се чује борба — једна или друга страна припремају изненађења.

30. XII Јутро траљаво и бљутаво као излазак из куплераја. Очекујемо да нареде покрет некуд. Борбе се не чују. Нова Варош поново отета од партизана. Други кажу: није отета, но

само Књижара опљачкана — тражили хартију, хтјели би летке да штампају.

Чекамо Павла Ђуришића: ако нас он не извуче из гована, ту нам је крај.

1. I 1944. Јутро врло хладно. Очекујемо покрет. Стигао је Павле Ђуришић у Пријепоље. Мора да је повољно закључио разговоре с Недићем. Прича се да су партизани у Андријевици стријељали двадесет и седам људи. То мора да су прорешетали неке своје, јер наши су сви побјегли.

4. I Пришгуњао се Драго Мачак, украо ми свеску из торбе, прочитао па почео да се спрда записима: „Време хладно — покрет низ Лим. . . Ведро небо — покрет уз Лим“. А шта друго да биљежим, кад ми од времена, сунца и смрзлине зависи све? . . . Наш батаљон иде пут Камене Горе. Партизани држе села Обарду, Брајковац и Камену. У мрак се опет повлачимо у Велику Жупу.

5. I Рано покрет за Миљевиће. Снијег пада, ноге зебу, иако смо у покрету. С нама су Томовић и Ђурашковић, Владо Бубања и Нико Ралевић. Изгледало је да смо пошли на крупан задатак, али се због нечег предомислише, оставише за други пут — враћамо се пут Брајковца, преварисмо противника те му заробисмо сто и пет Талијана и убисмо три партизана. Имадосмо и ми жртава — два рањеника и пет погинулих. Препознали су погинулог партизана Кљајевића из неког села код Пљеваља.

6. I Дан много хладан. У десет сати крећемо да спроведемо заробљене Талијане. Велике су промјене и код њих настале. Не надају се нашој наклоности, па и не моле као прије, и не нуде на продају ништа од одјеће. На Каменој Гори ступисмо у борбу с партизанима, а Талијани продужише са стражом за Пријепоље. Борба зајачи и потраја пола дана. Рањена су двојица наших, један од њих је жандарски наредник Булатовић Лазар.

7. I Дан врло хладан. У пет ујутру почео покрет. Правац Коритика—Човићи—Врела—Дуге Њиве—Јаворак. У Галошевини почивали. Идемо за Рудо, почивамо у Осоју. Спуштамо се к Сељачници, ноћимо у Коловрату, у селу Годињу.

11. I Дан са доста сунца и много мраза. Чује се пуцњава код Беранаца: веселе се јер су чули да је Беране ослобођено.

12. I Прије зоре крећу педесет и девет њемачких камиона и других мотора за Бродарево. Говори се да ће продужити за Бијело Поље и за Црну Гору. Све је у грозничавој припреми за пут уз Лим. Ноћили смо у селу Ратојску, партизани у Својчеву.

13. I Пред мрак извршен избор људства. Траже здраве, па и мене тамо рачунају иако сам пушком баратао још у прошлом рату. Покрет за Жупу. Ноћу идемо да опсједнемо село Бабино. У три сата улазимо у Бабино. Партизани нас не чекали, но измакли. Труд узалуд као вазда — нит Бабино нас жељело, ни ми његове попишаће.

14. I Дан врло хладан. Пристигли и други батаљони Андријевичке бригаде. Испред подне покрет из Бабина према засеоку Пиљци. Партизана нигдје чути ни видјети, као да им се сјеме угасило. У пет увече покрет према Пријеполју. Ноћили у селу Рушманићи и свуноћ се бранили од бува и стјеница.

18 I. Дан сунчан и зубат, збор бригаде. Неке чете пошле у акцију пут Камене Горе. Павле Ђуришић вршио попис спреме и реорганизацију. Водокршће. Поп Марсенић нас прска церовом граном умоченом у хладну воду коју је он сам молитвањем посветио. Ко је сачувао празну флашу у торбаку може бесплатно да добије своју порцију љековите воде.

19. I Рано смо устали. Свако попије по два, по три гутљаја свете воде. При томе се мрште: вода као вода, ракија би била боља.

20. I Изабрано шездесетак људи за акцију: идемо у Радојну. У четири послије подне стижемо ће је речено. Тражимо партизански корпус Коче Поповића, само да видимо ће је, али он је умакао у Бијела Брда.

21. I У подне пошли из Радојне за Бистрицу, па за Штрпце. Ноћили у Штрпцима. Борбе нема, може се и без ње, све се рачуна у рок службе.

22. I У осам и по ујутру наваљују партизани, досадило им прегањање с нама, наумили да га заврше што прије. Отвара се оштра борба, гину неки из Розаца, ранише Микаша Лабовића из Бара. Заузесмо Криву косу, сјурише нас у долину; ћерају нас, варакамо се; нема се времена ни воду пустити, и не мора — све на зној изађе. Пред ноћ њима стижу појачања. Ту бисмо већ грдно изгинули, али се војвода Павле досјети да командује повлачење према Увцу. У девет сати стижемо у село Рачу.

24. I Партизани прешли Лим. Води се борба у селу Мокроноге. Послије подне одједанпут одступише. Хтјели су, изгледа да нас намаме у клисуру као у кљусу, али се и наши извјештили, не дадоше се.

27. I Дан хладан, борба се чује из села Врбовца и Милијаша. Добијамо по пакло дувана. Говори се да ћемо добити и обућу: жуте цокуле из талијанског магацина. Нијесу се прославиле споља гладац а изнутра јадац, ипак — боље ишта него ништа.

28. I Пада снијег. Долази наређење да се брију браде. Друго ништа ново нема.

2. II Дан лијеп. Интелектуалци позвани у Пријеполје, на савјетовање. Прича се да су наши заузели Андријевицу и да су Турци запалили Полимље.

4. II Дан сунчан. Војвода Павле позвао интелектуалце у Коловрат. Провукао сам се да видим шта ће. Одржа им говор. Професори, адвокати, историчари и попови — сви се осјећају почашћени и захвални што су позвани, сви пљескају длановима и вичу „Живијо!“

18. II За вријеме пушкарања у Блајковцу фиштио ме метак из пушке талијанске у празан трбух, однијели су ме у болницу, у Пријепоље, те сам се мало излежавао и гледао како љекари играју покер. Остао бих још који дан, али ме истјера нова гомила рањеника.

19. II Ново ништа. Команданти батаљона позвани у Пријепоље. Очекује се да нам оружје дође. Говори се о доласку србијанске војске.

27. II Ваздан пада мокар снијег. Смјестили смо се у Великој Жупи. Храна добра. Добијамо је реквизицијом, од сељака из Коморана, Стокућа, Карошевине и других. Прегли су наши да нас оспособе за велику офанзиву.

1. III Јутро влажно. Пада киша. У Пријепољу веселјкасто расположење. Очекује се покрет србијанске војске која је стигла у Штрпце. С њима је и министар Олћан.

5. III У Пријепоље стигло нешто њемачке војске. Србијански министар Олћан био у Пријепољу, пред вече отпутова за Прибој. С мраком стигоше рањеници Радовановић Душан, Грубовић, Спалевих и Кењић. Нова наређења припрема за покрет, у два сата покрет за Коловрат.

9. III Данас сахрањен Душан М. Радовановић, над гробом говорио Анђелић. Јуче је погинуо учитељ Марковић код Прибоја.

10. III Јутро облачно. Данас сахрана Грубовића. На сектору Прибоја воде се борбе. Нема дана да се крв не лије и гробови не копају.

11. III Јутро мирно. Борба на Бићу. Рањени Војо Вучевић и Петар Глоговац.

12. III Налазимо се у Коловрату. Ситуација гадна. Драшковића распршили, Арсовић виђен у Пријепољу покуњен и покисао, само што не плаче.

17. III Партизани преко ноћи упали у Прибој, па га заузели. Борбе се воде наоколо. Код нас строга приправност, плаше се да су „тројке“ убачене.

19. III Рањеници стигли из бојева око Прибоја. Мртвих има из обје бригаде: Љубо Ивановић из Трепче, и неки из Чуке, рањени Марсенић, Васовић, Томашевић, Голуб Бутрић, Добрашиновић и неколико Поличана.

20. III Јутро врло лијепо. Сахрана погинулих шесторице уз војну музику.

21. III Читав дан седели у Коловрату, а преконоћ напад на Брзовце. Напало четрдесет партизана са три пушкомитраљеза. Два Брзовца погинула, седам рањено. Рањеници отпремљени у Пријепоље.

23. III Покрет у правцу Горње Галошевине. Око десет сати у Дугим Њивама сукобисмо се с партизанима. Борба оштра. Погибе седам партизана, видио сам неке од њих: јадна

дјеца жалосне сиротиње. С наше стране не би мртвих, само рањени. У шест сати повукли смо се у Стокуће.

30. III Око један попоноћи партизани напали бригаду Бјелополску и Колашинску. Борба жестока с обје стране заврши се повлачењем партизана у правцу Камене Горе — Војвода Ђуришић са својом пратњом, чим је борба започела, отпутова к Великој Жупи да увиди развој ситуације. Очекујемо скори полазак у непознатом правцу.

Кажу да су Њемци са седамнаест камиона стигли и пошли пут Стокућа и повели борбу с партизанима. Надлетјеше авиони, не зна се чији.

31. III Рањених је било више, намртво само један из Бјелополске бригаде. Прије три дана погинуо је студент Никашевић, некадашњи комуниста. На своје се наљутио, код нас дошао зато што су његовог оца поменули као „слугу од Беча ћесара“.

Стари Коле Никашевић баш и није био слуга; био је управо председник општине за вријеме аустријске окупације током Првог свјетског рата. Шта то значи? Значи да, ако се овако продужи, ми ћемо нашим синовима или унуцима оставити незгодну славу у наслеђе. Син из такве породице мораће добро да залне док се изједначи.

1. IV Свуноћ се водила борба између партизана и турске милиције у правцу села Коморана. Стигоше нам двадесет Шекулараца избјеглих из завичаја, јављају се у Коловрату команданту бригаде Залићу.

Говори се да ће нам покрет бити већ сјутра, у непознатом правцу. Главни интендант данас прима храну из њемачког магацина у циљу подјеле за покрет. Јављено је да ће данас доћи у Коловрат војвода Ђуришић: позвао је све команданте, командире чета, воднике и десетаре. Велико се нешто спрема.

2. IV Позвана је по једна чета из све три бригаде, отпутовале за село Бабино, у борбу против партизана који упорно покушавају да продру у Србију.

3. IV Сваког дана очекујемо наређење за покрет некуд. Прича се да је Ниш бомбардован, као и да су партизани, који су продрли у Србију, испресијецани од Недићеве војске и њемачких трупа, и да ће сви бити похватани. Зашто их, дакле, не пустимо да пролазе?

4. IV Причају да се предало шездесет и пет партизана на Јабучи, или у неком другом мјесту код Пљеваља. Дошао мајор Касаловић у Коловрат, ради подјеле машинског оружја.

5. IV Грије сунце, осјећа се право прољеће. Чује се пуцњава митраљеска око Бродарева и Стокућа. Изгледа да Њемци оснивају аеродром у Великој Жупи — дај боже да најзад и они учине корист ту гдје су саме штете чинили.

6. IV Јуче је један пук Њемаца допутовао из Пљеваља у Пријепоље. Наше двије тројке отпутовале су у Васојевиће, и то: Милија Ивановић, резервни капетан, Миљан Јочић, порезник у

пензији, Иван Павићевић, посједник из Трепче, Раде В. Раичевић из Трепче и Љубо Петрић из Трепче. Не знам ко је шести.

7. IV Прича се да се од партизана који су се пребацили у Србију, половина вратила у село Штитково. Њемци и четници су их опколили. Говори се о скорашњем покрету. Четници, по наређењу, торбаке предају у магацине, јер са собом могу понијети само пар веша и муницију — друго ништа.

9. IV Беранска бригада поново се враћа у Коловрат и Велику Жупу. Данас се спрема брашно за печење љеба за пут. Дошла су двојица из општине Краљске, избјегли од партизана, накупили страха па га сију наоколо.

11. IV Ваздан киша, блато до кољена. Одредом командује војвода Ђуришић. У одреду је двије хиљаде. Говори се да је Бијело Поље заузето од четника и Њемаца.

12. IV Хладно с кишом. Партизане смо, уз божју помоћ, протјерали из села Кичова. Нек се тако и настави, помоз' Боже!

13. IV Осванули смо на предстражи. Јутрос у десет нападаше партизани. Од наших два рањена, један намртво; од србијанских добровољаца један рањен. Остајемо на положају Гричарево. Србијанаца рањених пет, мртвих један; Беранска бригада — рањених шест, мртвих два, и то Милан Савовић и Станко Ј. Чумић.

14. IV Ноћ протекла без борбе. Партизани одступили или нашли рупу да прођу. Данас полазимо за Бијело Поље. Са храном већ два дана врло слабо. Добровољци из Србије добри су борци, али су без хране већ три дана — остала им је у вароши Бродарево.

15. IV У десет сати пролетјеше авиони, не зна се чији. Преселили смо се с јучерањег положаја на Косу Филиповића, код Слијепач-моста. Борба се не чује. Сунце грије и мушице зује као да је мир на земљи завладао.

17. IV Свуноћ вјетар врло хладан. Око три сата почела је борба око Меденог Гувна и Пржишта. Чују се топови и митраљези. Прича се да су наши заузели Андријевицу и Беране. Почело је, ако Бог да — враћа нам се наша стара добра срећа!

18. IV Јутрос рано, на Филиповића Коси, примили смо борбу с партизанима. Протјерали су нас с поменутог положаја, те се још нијесмо прикупили ради задржавања њиховог налета. Друга чета са тешким оруђима одступала је у правцу Бијелог Поља, допунска чета одступила је са пратећом четом као њена заштитница. Ноћ је била врло хладна, с јаким вјетром као у дане око светог Саве.

Повукли смо се с положаја у паници. У варош стигох са г. мајором Радоњом Лабаном. Одморили смо се у кафани Раките Радуловић у Бијелом Пољу. Брука, брука нечувена! У јучерашњој борби погиге Љубо Рачић. Рањен Илија Марашевић и још неки.

19. IV Јутрос полазимо на Улошевину, брдо о којем пјесма каже да је било крвљу напојено и прошлог рата. Код нас се тако све понавља: мијењају се људи, жртве, једни прођу а други дођу, и у другим униформама, али нека, вазда иста брда, поља, повремено ожедне, зажеле људске крви, и нађу начин да привуку ко ће је дати. Јуче је војвода Павле Ђуришић са својим одредима стигао до испред Мојковца. Ми, резерва, имамо се кретати позади наше бригаде Андријевичке.

20. IV Небо се лијепо изведрило, надамо се да ћемо се најзад угријати. Бригаде су на положајима око оно мало поља с кућицама. Партизани се утврђују с оне стране ријеке Таре. Тако, док почеше да дејствују наши топови, а онда се разбјегоше на четири стране.

22. IV Вријеме пакосно: свуноћ киша. Мокре су нам и хаљине и кошуље. Младићима је ипак лакше: поиграју да се загрију; незгодно је за нас старе — смијешна је наша игра, па и ноге се брзо заморе. Био сам на ручку у Тутићу, с потпуковником Милићевићем и Голубом Михићем. При повратку нас дочека митраљез с моста — не да напријед. То је заиста за чуђење: топови наши и њемачки разорили, прекопали, ледине и грмље испревртали, а гнијездо митраљеско оставили недирнуто. Па нећ ми сад неко каже да партизански митраљесци нијесу јунаци!... Јесу страшни и жестоки.

24. IV Јутрос у четири напали су нас бомбама, виком и пуцњавом изненада. Пет јуриша смо издржали, шести нас сломи и протјера с Улошевине. Ту више није знао нико ни за кога, но овако носи оно мало претеклог живота испред себе, трчи, скаче, пробија се кроз шикаре и чини му се да је мета сваког метка што се распрскава око њега. Рањен нам је и командант; на њега се нико није осврнуо. Да се није својом снагом извукао, не би се знало гдје је заглавио. Иако је невјероватно, практично је доказано да смо у трку без предаха стигли до Бијелог Поља.

Њемци и Турци прихватили су положаје за одбрану вароши, нашем расулу обруканом дато је мало времена за одмор и прикупљање.

29. IV Ја и Вајо смо тај одмор искористили на други начин: преко Врагодол, Шишке, Бјеласице, Кривог Дола, стигли смо до наше сиротиње — да нас оперу, нахране, окрпе. Промијенили смо и обућу. Дотле су наши стварно стигли да поново освоје Беране, али кад Вајо и ја наиђосмо — зауставише нас, не дају даље: појавиле су се, кажу, партизанске тројке, а ће данас тројке, ту ће сјутра десеторке...

31. IV Синоћни напад на Беране, иако очекиван, толико је жесток био да је испао изненадан. Хтјели су на јуриш да заузму варош, али су наши издржали. Данас се борбе воде изнад манастира, до Гњионика и Шесторевца. У борби је погинуло тридесет, а рањенима се броја не зна. Погинуо је и кому-

ниста Ђуро Мартиновић из Мирвчине и Милан Зеровић из Равних Краља.

5. У девет увече почео је општи напад на Беране. Борба је трајала цијеле ноћи. Партизани су с великим жртвама успјели да заузму мјесто.

Бруке оне! Многи су наши пушке побацали — без њих пушке трче. Многе избјеглице оставиле натоварене коње. Тако личитог бјегства, ко није видио, не може замислити. Страх је завладао. Наше избјеглице одступају у правцу Петњице, борци не се милом или силом пробијати преко Бихора. Г. Јојић је пошао у Петњицу да опет с Турцима преговара да нас пусте преко њихове територије. Чекамо га да се врати. Узалуд чекамо, јер Турци желе да нас задрже док нас комунисти стигну, док се побијемо да нас буде мање.

Мачковић се узљутио, нервира се, позива „грађанство“ да иде с њим. Најзад виче: ако неће с њим, нека иде с партизанима. Мртвих је било у селу Годијево дванаест, а рањених четири. То су нам Турци натоварили, али они не признају.

6. У Заноћили смо у селу Ивање, поставили страже. Хљеба нека баш нимало. Од кућа нијесу стигли да понесу, јер су партизани за трен ока завладали, те је био једини циљ да се извуче голи живот. Село гдје смо ноћас заноћили, уистини је само бивше село: све су куће изгореле о Божићу прошле године, кад су наши жарили, палили не знајући да ће се кајати. Пред подне је наређен покрет за село Барице.

На мјесто Баје дошао је Ђуришић. Држи говор, потврђује оно што смо знали: враћамо се Пријепољу и селима око њега, биће нових распореда, формирања и расформирања док је главе на раменима.

9. У 1944. Данас наређен општи покрет. Правац — Сјеница—Рашка.

12. У Јуче поподне наређен је покрет: идемо из Рашке за Краљево. Путовали ноћу, варош нијесмо ни видјели. Боље је тако, да ни варош нас не види како смо дроњави и покуњени. У селу Кнић чекаше нас логор Равне Шуме, гдје су прошле године или прије неки други несрећници боравили и патали. Прекомандован сам међу избјеглице, добићемо распоред боравка и легитимације.

13. У Добили смо за доручак по мрвицу качамака и једну малу кутлачицу супе — то ни малом, злораном дјетету не би било за опстанак, а камоли ждерићи с Кома.

14. У Италијанске паре Србијанци не признају и не примају. Тако се до љеба ни на који начин не може достјети. Са издавањем легитимација споро иде. Нудимо им писаре наше, љу-

де извјежбане, да се рад убрза — не примају их, сумњају у њих. Сумњају и у нас, у нашу борбу, у нашу глад и све наше. Од једа почесмо да се спрдамо: „Ово као да смо стигли у Америку, а не у Србију и Шумадију“. Остаје нам да нагађамо, па то и чинимо: „Или им је досадило да дочекују избјеглице из Словеније, Славоније, Бачке, Срема и Косова; или их је наљутило наше празно хвалисање 'пун револвер и празан трбух'; или су се некако кришом, мучки, преко ноћи, код њих власти дочекали трајни партизански симпатизери који су се наслушали жалба на нас“.

